

PRESENT I FUTUR DE LA LLENGUA BASCA

Tema espinós, que vaig escometre a la XXI Universitat Catalana d'Estiu, i que miraré ara d'explicitar encara més per als lectors de la «Revista de Catalunya».

El risc és doble i, en certa manera, antagònic. D'una banda, risc de pecar de complaença excessiva respecte als èxits obtinguts per les institucions autonòmiques actuals; i risc, en l'altre extrem, d'una actitud hipercrítica pel que fa als èxits *legals*, per dir-ho d'alguna manera.

Intentaré de redactar aquestes ratlles tenint presents, abans que res, les veritats que es puguin tenir per segures en la sociolingüística universitària i lluny de les afirmacions tàctiques de l'un i l'altre grup polític basc.

La idea mestra i fonamental no pot ser cap altra que la següent: ¿En quina fase es troba el conegut dilema *n o r m a l i t z a c i ó* lingüística *uersus* *s u b s t i t u c i ó* lingüística? ¿Ja s'ha iniciat el procés de *n o r m a l i t z a c i ó* de la llengua basca, amb la recuperació d'àmbits i funcions ocupats per l'espanyol (o el francès a l'Euskadi del Nord)? O, per contra, ¿es continua enfortint el procés de substitució lingüística, amb la pèrdua d'àmbits, funcions i terrenys coberts fins avui per la llengua nacional?

Aquestes, només aquestes, són les preguntes que poden ajudar a respondre correctament a la pregunta inicial. Per fer-ho em serviré dels mots d'un dels qui més coneixen la situació lingüística del nostre país, el qual —tot sigui dit— és oriünd de Cartagena i resideix fora d'Euskadi ja fa anys. Els seus treballs sobre el problema lingüístic basc, i en concret la seva recent tesi, són referència obligada en aquest camp.

El professor José María Sánchez Carrión. «Txepetx», defineix un «espai normalitzat» com un «espai d'ús homogeni». I, precisant encara més, hi afegeix: es tracta d'un espai d'ús *exclusiu* de la llengua. La qual cosa equival a dir que la posició del Prof. Sánchez Carrión és antípoda dels eufemismes de rigor de determinats mitjans. A Txepetx li agrada parlar clar: *normalització, ús exclusiu*. Que és tant com dir *territorialitat*, el mot que s'utilitza en glotopolítica i en sociolingüística universitària. Mot entès, és clar, en sentit estricte: podríem dir *a la suïssa* o *a la belga*.

La nostra resposta sobre el futur de la llengua basca depèn de l'evolució, present i previsible, d'aquests *espais normalitzats* i de la *territorialitat lingüística*.

Distingirem, d'altra banda, d'acord amb un criteri habitual d'ençà de Stewart, entre normalització de *corpus*, de la llengua basca, i normalització de *status*.

Normalització del corpus

Pel que fa al procés de normalització del corpus (de la llengua en si, en podríem dir), intentarem de ser concisos. El procés es troba relativament avançat, encara que en punt mort ja fa alguns anys.

Iniciat el procés per R. M. Azkue, fundador i primer president de l'Euskaltzaindia (Acadèmia de la Llengua Basca) abans de la Guerra Civil, i reprès el 1964 (Baiona) i el 1968 (Aranzazu) en successius congressos d'estandardització, avui el basc unificat (*euskara batua* en la nostra llengua) és una realitat de base, un *acquis*, i ha estat acceptat majoritàriament per la població bascófona del país i per gairebé totes les seves institucions.

Tot i deixant de banda detalls concrets que, lògicament, no interessin el lector, podem dir que el basc unificat ja es troba ben definit com a *codi escrit*: avui una persona culta *sap escriure en batua*.

Això vol dir que fa ús d'una mateixa *ortografia* a totes dues bandes de la frontera interstatal (cosa que no passava fa encara pocs anys). Per donar tan sols un detall que els catalans que fan turisme a Euskadi podran verificar ràpidament, la vil·la que a Donibane Lohitzun (zona del nord) s'escriu *Etche Souria*, a Zarautz (a Guipúscoa, zona al sud de la frontera franco-espanyola) apareix com a *Eche Zuria*. (Si la vil·la és moderna i té el nom escrit en estàndard, caldrà escriure a tots dos indrets *Etxe Zuria*.) Fins fa ben pocs anys tota la literatura presentava aquesta dualitat: allò que al nord era *ongi ethorri*, al sud era *etorri* etc.

També s'ha unificat la *declinació* dels temes nominals. 'Amb el company' al nord s'escrivía *lagunarekilan*, enfront del guipuscoà *lagunarekin* o del biscaí *lagunagaz*: 'aquest', ergatiu, era *hunek* al nord de la frontera, però era *onek* al sud (o bé *onec*, és clar); sense que les isoglosses coincideixin amb la frontera pirinenca, enfront del que es podria inferir dels exemples anteriors, l'ergatiu plural es distingeix de l'ergatiu singular a totes dues bandes de la frontera, però no pas en biscaí ni en guipuscoà.

S'ha unificat, igualment, la *conjugació* dels verbs: dels auxiliars (que són de dues sèries dobles, homòlogues) i dels verbs *sintètics*, que es conjuguen sense auxiliar (*egon* 'estar', *jakin* 'saber' i uns quants més). L'antiga diversitat ha desaparegut del basc *escrit*: avui tothom escriu *ikusi dut* ('he vist'), encara que els biscaïns diguin *ikusi dot* i els guipuscoans *ikusi det*. No és unificada, però, la conjugació anomenada *familiar*, la qual s'utilitza quan hi ha prou confiança: entre amics íntims no se sent *ikusi dut*, sinó *ikusi diat*, per citar-ne un exemple (en biscaí, però, diran *ikusi šoat* o *ikusi juat*, segons les zones).

També la *sintaxi* és unificada, tot i que hi pugui haver una certa diversitat dialectal. A les oracions causals, per exemple, *perquè ha vingut* pot ser *etorri delako* o *etorri baita*.

El procés es troba menys avançat pel que fa al *lèxic*. Sí que és unificat el lèxic *vell*, el vocabulari tradicional, el qual presentava un polimorfisme natural als diferents dialectes (set, per entendre'ns). Tot basc alfabetitzat avui escriu *ireki* 'obrir', encara que a casa digui *iriki*, *idigi*, *ideki*, o fins i tot *zabaldu* a la banda occidental del país.

També es troba avançada la unificació del lèxic *modern* i la vella polèmica *purisme* / *présteç* ja és força superada. A tall d'exemple, si els puristes de principi de segle refusaven *eliza*

(*uid.* llatí *ecclesia*) i propugnaven *txadon*, aquest darrer terme és rigorosament desconegut per al lector actual.

L'institut UZEI a Sant Sebastià, totalment informatitzat, prossegueix amb la feina ingrata de modernització lèxica en tots els camps del coneixement i amb la publicació sistemàtica de diccionaris especialitzats.

Es pot dir, al capdavant, que el *basc escrit* ja es troba unificat, que els acords i les propostes successius han rebut el suport majoritari del país i que no hi ha res que faci presagiar una reculada cap al poliformisme o el dialectalisme.

Hi ha un buit important pel que fa a la normalització del corpus lingüístic: per por d'equivocar-se o de no ser seguits, el *codi oral* continua sense ser definit. La qual cosa vol dir que tot basc culte o simplement alfabetitzat ja *escriu* la llengua de la mateixa manera. Però que, a l'hora de *llegir* aquest text (en veu alta) hi continuen imperant el polimorfisme, el dialectalisme i l'anarquia fonològica. O, siguem més exactes, per manca d'una *normativa explícita* (com ara la que s'explica a les escoles franceses, per exemple), la fonologia *espanyola*, l'única que es coneix a l'Euskadi del Sud (alguna cosa exactament simètrica s'esdevé al nord amb un model fonològic francès implícit), continua fent estralls. Quan un basc culte llegeix, en una reunió per exemple, el text basc que ell mateix acaba de redactar correctament, sembla que llegeixi alguna cosa escrita per un desconegut, en una llengua artificial. La fonètica de la lectura esdevé, bruscament, antípoda de la que li és pròpia, de la que tornarà a utilitzar tan bon punt deixi de banda el seu propi text i es posi a xerrar informalment.

Atès que la recuperació lingüística suposa la basquització lingüística de regions senceres (pensem, per exemple, en les zones urbanes o, fins i tot, en les zones no urbanes del sud i de l'oest del país), de desenes i centenars de milers de persones, en un ambient de domini clar de l'espanyol (o del francès), la urgència d'una *ortoèpia unificada*, explícita i detallada, es fa del tot evident.

L'Acadèmia de la Llengua Basca ja conegué un primer període d'inoperativitat entre 1936 i 1968. Els locals del carrer de Ribera, núm. 6, a Bilbao, van estar pràcticament abandonats àdhuc fins després de la mort d'Azkue, a principi dels cinquanta, atès que el franquisme no tenia cap mena d'interès a fer res relacionat amb la llengua nacional (tot i que Azkue no milità mai sota la bandera del nacionalisme basc). Remarquem, d'altra banda, que l'UZEI no és l'Euskaltzaindia.

Un cop fetes aquestes precisions, es pot dir que el corpus de la llengua basca és normalitzat fins a cert punt, o que ho podria ser en un termini breu. N'hi hauria prou definint clarament el valor dels fonemes (aspiració, laterals), decidint uns quants *sandhis* fonamentals (ensordiment de sonora darrere sorda, en particular) i els casos en què es produeixen i fixant unes quantes normes mínimes per a l'accent. La Universitat Basca d'Estiu (UEU) ja va fer una proposta al respecte fa un parell d'anys; però la resposta encara no ha arribat.

Aquesta tasca és urgent i no gaire més complicada que la que s'ha dut a terme en el terreny de l'ortografia o de la gramàtica (del complexíssim verb, en concret, resolt del tot).

Normalització del status

És en el *status* on el procés és molt lluny de la normalització, atès que es pot dir que no hi ha cap a m b i e n t d'ús en el qual la llengua basca sigui el vehicle n o r m a l, n o m i l i t a n t, de la comunicació. Fins i tot la família té esquerdes alarmants en sectors amplis del país, a l'Euskadi del Nord especialment.

Hi ha, d'una banda, la *diversitat geogràfica*. Encara trobem algunes zones, rurals i apartades, on el basc és llengua col·loquial, en oposició a altres zones en què tan sols els cognoms de la gent i els topònims revelen que la llengua basca mai hi vagi ser un mitjà normal de comunicació. A aquesta diversitat geogràfica ha de correspondre, lògicament, un panorama lingüístic diferent.

A aquesta diversitat geogràfica cal que afegim la *diversitat social*. Els pagesos i els pescadors són bascòfons en àmplies zones del país, mentre que els buròcrates i els administratius continuen utilitzant l'espanyol (o el francès), fins i tot en poblacions majoritàriament bascòfones; i no hi fa res que ells mateixos parlin basc en sortir del despatx.

D'aquesta manera, doncs, hi ha una *disparitat enorme* de situacions, que es tradueix en una disparitat enorme en les tres dimensions sociolingüístiques fonamentals: *el coneixement* de la llengua, *l'ús* de la llengua, *l'actitud* davant la llengua.

En tot cas, com posa en relleu Mackey, l'actitud davant la llengua i fins i tot el coneixement que se'n té són secundaris enfront de l'ús l i n g ü í s t i c, que és, al capdavant, el factor que decideix si una llengua és viva o morta.

Només hi ha estadístiques, de fiabilitat *molt relativa*, respecte al pretès *coneixement* de la llengua. N'hi ha prou amb tenir present la subjectivitat insuperable del cens, tal com s'omplen els qüestionaris. Però fins i tot aquestes dades del *coneixement* de la llengua són inexistents, des d'un punt de vista oficial, tant a Navarra com a l'Euskadi del Nord.

És inútil, en tot cas, de donar aquí una relació fil per randa de poblacions, edats i percentatges. *Grosso modo* podem dir que un 75% de la població desconeix la llengua nacional i que el 25% restant, bilingüe majoritàriament (el monolingüisme bascòfon pràcticament ha desaparegut), *declara* que coneix el basc, amb una competència extremament variable.

Se sap ben poca cosa oficialment sobre l'ús del basc i encara menys sobre l'*actitud*: hi ha una sofisticació gegantina (inconscient, però real) a l'hora d'estimar els comportaments lingüístics. Dels qui diuen (i creuen honestament) que són favorables a la llengua basca, n'hi ha molts que es passen la vida impedint que la llengua basca s'utilitzi en presència seva... Aquesta *marginació objectiva* és tan important com qualsevol prohibició legal i es produeix, també, en medis que *voten abertzale*. Aquesta monumental farsa col·lectiva, que no és dóna a Catalunya, té les arrels en l'alienació lingüística secular del país i en la *traïció permanent* de les elits dirigents i de les classes dominants en el terreny de la *praxi lingüística*. També la distància lingüística (basc-espanyol), que és enorme com és notori, actua en contra que s'utilitzi. Però hi ha una actitud de *menyspreu radical* envers la llengua que desdiu de tots els discursos electoralistes *bon enfant* típics del nostre país. El *menyspreu objectiu* envers la llengua i el seu *abandó sistemàtic* per tota mena de factors només és capaç de trobar un antecedent, tràgic, a Irlanda.

Els *dirigents polítics* bascos, inclosos els autoanomenats *abertzaleak*, en són *clarament culpables*. I, igualment, els intel·lectuals i els universitaris, amb honroses excepcions. La tònica és la *desídia radical*, dissimulada —ben entès— amb discursos melodramàtics o melosos sense que en la realitat hi hagi cap mena de comportament que hi lligui.

Per tot això, el que és essencial és l'ús de la llengua basca. I, concretament, l'anàlisi dels factors que n'impedeixen l'ús a la societat basca actual.

La territorialitat

En una comunitat en què una part de la població és bilingüe i l'altra monolingüe en la llengua dominant, el càlcul demostra fàcilment que, fins i tot en situacions aparentment favorables i independentment de la *voluntat dels bilingües* (que són els únics que poden *escollir el codi* de comunicació), no es pot utilitzar la llengua minoritària en una enorme proporció de situacions.

Fins i tot dins la parella humana estable, unitat mínima de comunicació (la menys desfavorable per a l'elecció de la llengua minoritària), els bilingües només poden escollir de parlar basc en *molt poques* ocasions: per la qual cosa, sense adonar-se'n, es veuen obligats a funcionar com a monolingües castellanòfons. Cosa que coincideix, òbviament, amb la impressió de parlants i observadors.

Per exemple, al País Basc, pres com a totalitat, i dins les parelles (més clar: grups de dues persones) en el 93'75% dels casos, com a mínim, la llengua de comunicació és l'espanyol. I això *independentment* de la voluntat o de l'actitud dels bilingües. Els monolingües, evidentment, imposen la seva llengua, o callen... Així, qui visita el País Basc en treu la impressió, *correcta*, que els bascs ja han abandonat la llengua nacional, atès que en els grups de tres, quatre o més persones la *necessitat* de recórrer a la llengua majoritària es fa més i més gran. Dit d'una altra manera: és impossible utilitzar el basc.

Aquesta és la constatació que feia Iñaki Larrañaga, el sociòleg que coneix millor la situació de la nostra llengua: «El problema més seriós i més profund està en la *impossibilitat* d'usar el basc.» («Egin», 3-VII-1989)

A aquesta impossibilitat *objectiva, estadística*, de llengua *minoritària* en un medi bilingüe s'afegeixen les impossibilitats de tipus *legal*, les quals es concreten sobretot en reflexos lingüístics col·lectius: els bascòfons ja estan farts de ser *el lements marcats* i que cada acte lingüístic en basc sigui pres com una provocació.

Recordem el text legal fonamental, la Constitució de 1978: «Tot espanyol —i, en conseqüència, tot basc del sud, sigui navarrès, o guipuscoà, biscaí o alabès— té el dret de conèixer la llengua castellana i el dret a usar-la.» Però, en canvi, no té el deure de conèixer la llengua basca ni el dret a fer-la servir enlloc. Els fonaments de la situació consisteixen en aquesta asi-

metria de base. Hi ha *discriminació* quan s'exigeix el basc, no n'hi ha quan s'exigeix l'espanyol.

En tots els litigis en què els enemics de la llengua basca parlen de *discriminació*, el contraargument de l'advocat de l'estat (del *garant de la legalitat*, per ser més clars) és invariablement el mateix: «*no existeix el deure de coneixement de l'euskera en cap zona del territori de l'estat*» (Sentència del Tribunal Constitucional del 26-VI-1986, fol. 0/0122709). I més endavant, als fonaments jurídics de la sentència, llegim:

«2. *Hemos visto que, según el número 1 del art. 3 de la Constitución, el castellano es la lengua oficial del estado, y entendiéndose obviamente aquí por estado el conjunto de los poderes públicos españoles, con la inclusión de los autónomos y locales, resulta que el castellano es lengua oficial de los poderes públicos y en todo el territorio español [...]*» (fol. 0/0122196)

«3. *En directa conexión con el carácter del castellano como lengua oficial común del estado español en su conjunto, está la obligación que tienen todos los españoles de conocerlo, que lo distingue de las otras lenguas españolas que con él son cooficiales en las respectivas comunidades autónomas, pero respecto a las cuales no se prescribe constitucionalmente tal obligación*» (fol. 0/0122197).

Sempre es pot utilitzar l'espanyol, independentment de la competència lingüística de l'interlocutor en llengua regional, cooficial i dispensable.

A Madrid s'insisteix en totes les impugnacions contra les «discriminacions» de què són «víctimes» els castellanoparlants al País Basc, Navarra, Catalunya etc. en el fet que «el dret d'igualtat dels espanyols és inviolable a tot el territori de l'estat». A la sentència ja esmentada del 26-VI-1986 s'explicita encara més el que acabem d'exposar: «*[...] a diferencia de otros estados como Suiza o Bélgica, que mantienen un estatuto lingüístico territorial [...]*» (fol. 0/0122682). L'aclariment és prou explícit.

Ja l'any 1983, al recurs d'inconstitucionalitat contra la consensuada llei bàsica de Normalització de l'Euscar (el recurs porta data de 23-III-1983 i els ponents foren els advocats Arozamena, Rubio i Truyol) s'apuntava: «*Los poderes públicos pueden presumir válidamente que todos conocen el castellano. Consecuentemente la actuación de los poderes públicos realizada únicamente en castellano, respaldada expresamente por un deber constitucional, nunca podrá tacharse de discrimina-*

toria en el sentido del art. 14, CE. Por el contrario, al carecer de fundamento constitucional el deber de conocer cualquiera otra lengua, no cabe presumir válidamente que dicha lengua haya de conocerse en el territorio de la Comunidad Autónoma donde se haya establecido su cooficialidad, y la actuación de los poderes públicos realizada únicamente en esa lengua podrá ser estimada como discriminatoria en vulneración del art. 14, CE.» (fol. 002846).

Dit d'una manera més clara: no hi ha territorialitat per al basc i, en canvi, sí que n'hi ha per a l'espanyol en tot l'àmbit de l'estat espanyol.

L'argument *discriminatori* fonamenta totes les dificultats existents a l'hora de contractar personal públic bascòfon a tots els nivells: *no és just* privar ningú d'un possible lloc de treball per desconeixement d'una llengua regional no exigible. Així es van fent caure les successives contractes en què l'èuscar és valorat o exigít: una de les darreres és, per citar-ne sols un exemple, la que adoptà el Tribunal Suprem contra l'Ajuntament de Llodio (Àlaba): «[...] *el dominio del euskera no actuaba —diu Madrid— como un simple mérito, sino como factor condicionante*» —un terç de la puntuació total— i «*desproporcionado frente a los castellano-parlantes, desconocedores de la lengua vasca*». És a dir, a Llodio no hi ha territorialitat ni tan sols drets personals per a la població bascòfona. Cosa de la qual és explícitament conscient el Tribunal Constitucional (vegeu el foli 0/0122682 de la sentència del 26-vi-1986. «*El art. 3.2 de la CE rechaza claramente el sistema de estatuto personal*»).

El punt 8.3 de la llei de Normalització, que ha estat declarat anticonstitucional, deia: «*Los poderes públicos podrán hacer uso exclusivo del euskera para el ámbito de la administración local, cuando en razón de la determinación sociolingüística del municipio no se perjudiquen los intereses de los ciudadanos.*» Açò no ho admet Madrid ni tan sols l'ocalt. Madrid s'oposa frontalment a la territorialitat lingüística, sense la qual les llengües *no tenen salvació* segons els sociòlegs del Quebec (i segons tots els altres, per a ser més exactes). Podem citar Sánchez Carrión. Deprez o Laponce. Madrid cerca la desaparició de l'ús de la llengua basca.

Les concessions en el terreny *escolar* (amb el fre sistemàtic del PSOE a les institucions autonòmiques de Navarra i el País Basc) són concessions *aparents* perquè amb l'escola no n'hi ha prou: «L'escola s'ha tornat més ineficaç que abans a l'hora del

canvi lingüístic, perquè en la modernització urbana cada cop hi *intervenen més institucions* entre el dit canvi i la família» (Bilbao, maig de 1989, J. Fishman, el cèlebre especialista).

La campanya actual a favor d'una administració local monolingüe, impulsada per l'organisme popular Euskal Herrian Euskaraz i posada en marxa per vint-i-set ajuntaments de l'Euskadi del Sud, ha estat declarada *inconstitucional*.

En aquests moments té lloc una batalla sorda en el terreny de l'administració. Com que no s'ha pogut aconseguir la *territorialitat* lingüística, ni tan sols una política que garanteixi els *drets personals* dels *euskaldunak*, els *euskaltzaleak* s'han pensat que han trobat una taula de salvació, parcial, en la fixació dels *perfils lingüístics*, aconseguir que es reconegui oficialment que, per a certes feines en contacte amb el públic, sigui *exigible* el coneixement de «totes dues llengües oficials».

El mateix PSOE reconegué abans de la Guerra Civil que el coneixement de l'èuscar era exigible, per exemple, per a ser secretari general de la Comissió Gestora (1932).

Avui la resposta de Madrid és, mitjançant el govern del PSOE, decidir que *tampoc per a aquest* lloc de treball no és realment exigible el coneixement de la llengua basca... Fins i tot en feines d'un contacte continuat amb persones *euskaldunak* grans (als ambulatoris, per exemple) i en àmbits clarament culturals (funcionariat de biblioteques públiques, posem per cas) hi ha una proporció aclaparadora de monolingües castellanòfons. Fins i tot a les anomenades *institucions autonòmiques*. De les estatals, no cal que en parlem: policies diverses, correus, RENFE etc. *De facto* els ciutadans bascofons viuen en un medi hostil i foraster, tot i que tal vegada estigui ornamentat amb ikurrinYES o aparat bascoide.

Dins el marc de la legalitat actual, la territorialitat lingüística és impossible, perquè només és exigible l'espanyol. És a dir, reprenent l'inici de l'exposició, no és possible d'aconseguir espais d'ús normalitzat i exclusiu, si recordem els termes de Txepetx. Aconseguir àmbits on el basc s'utilitzi amb la mateixa naturalitat «amb què el suec és utilitzat a Suècia», recordant l'exemple adduït per l'eminent sociolingüista Lluís Aracil.

Malgrat les versions oficials de la realitat, utilitzar el basc a Euskadi continua essent un acte de militància, un acte marcat, dur, socialment arriscat; és qualsevol cosa llevat d'un reflex comunicatiu normal. A l'Euskadi del Sud hi ha una llengua d'ús normalitzat i no-militant: l'es-

p a n y o l. Aquesta és l'única que té el futur assegurat.

Responent, doncs, a la pregunta inicial, és a dir *quin futur té la llengua basca?*, la contesta és, desgraciadament, fàcil: no té gens ni mica de futur dins la legalitat actual. Cap sociolingüista honest no pot dir una altra cosa.

El que és jo, intentant de ser-ho, responc d'aquesta manera tan clara.